

перевірялися і доповнювалися: поясненнями притягнутого до суду, свідків і потерпілого; відомостями і документами, що надійшли від підприємств, установ, організацій та громадян; виступами присутніх тощо. В результаті виносилося рішення. Притягнутий до суду або визнавався винним у вчиненні певного діяння до нього застосовується захід громадського впливу, або ж виправдовувався.

Висновки. Отже, побіжний розгляд організації товариських судів в Українській РСР на початку 60-х років ХХ ст. свідчить про те, що їх діяльність була спрямована на залучення якомога ширшого кола людей до участі у засіданнях, а також заміни юридичної відповідальності соціальною. Це, у свою чергу, мало на меті вирішити наступні завдання: формування правової культури населення, профілактика злочинів, корекція поведінки порушника, зниження рівня покарань у вигляді позбавлення волі тощо. Звичайно, реальні результати діяльності товариських судів потрібно розглядати в окремих подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Чередниченко М. П. Товариські суди Української РСР / М. П. Чередниченко. – К.: Наукова думка, 1965. – 91 с.
2. Лапай О. П. Товариський суд / О. П. Лапай – Сталіно: Книжкове видавництво Сталіно –Донбас, 1960. – 65 с.
3. Линенбург Г. А. Товарищеский суд на предприятии / Линенбург Г. А., Леонова Н. Н. – М.: Гос. изд-во. юрид. литературы, 1961. – 99 с.
4. Махния О. М. Основні засади формування товариських судів (кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.) / О. М. Махния // Гуржівські історичні читання. – Черкаси, 2009. – Вип.4. – С.364–368.
5. Положення про товариські суди Української РСР, затверджене Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 15 серпня 1961 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – №35. – С.730–735.
6. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. – К.: Держвидав УРСР, 1961.
7. Михайловская И. Б. Товарищеский суд / И. Б. Михайловская. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1961.

References

1. Cherednychenko M. P. *Tovaryski sudy Ukrainkoi RSR* / M. P. Cherednychenko. – K.: Naukova dumka, 1965. – 91 s.
2. Lapai O. P. *Tovaryskiy sud* / O. P. Lapai – Stalino: Knyzhkove vydavnytstvo Stalino –Donbas, 1960. – 65 s.
3. Linenbourg G. A. *Tovarishheskij sud na predpriyatii* / Linenbourg G. A., Leonova N. N. – M.: Gos. izd-vo. jurid. literatury, 1961. – 99 s.
4. Makhnyia O. M. *Osnovni zasady formuvannia tovaryskyykh sudiv* (kinets 50-kh – pochatok 60-kh rr. XX st.) / O. M. Makhnyia // *Hurzhiivskiy istorychni chytannia*. – Cherkasy, 2009. – Vyp.4. – S.364–368.
5. *Polozhennia pro tovaryski sudy Ukrainkoi RSR, zatverdzhene Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainkoi RSR vid 15 serpnia 1961 roku* // *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. – 1961. – №35. – S.730–735.
6. *Prohrama Komunistychnoi partii Radianskoho Soiuzu*. – K.: Derzhvydav URSR, 1961.
7. *Mihajlovskaja I. B. Tovarishheskij sud* / I. B. Mihajlovskaja. – M.: Gos. izd-vo jurid. lit-ry, 1961.

Lazurenko O. H., external PhD student at the Department of history and culture of Ukraine of Pereiaslav–Khmelnitskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical (Ukraine, Pereiaslav–Khmelnitskyi), v.Lazurenko76@gmail.com

Organizing comrades' courts of Ukrainian SSR in the early 1960s

An attempt is made to estimate features of forming comrades' courts in Ukrainian SSR in the early 60's of the XX century. Attention is focused on the differences between a comrades' court and a public organization. A separate unit provides information on the main thing in activities of comrades' courts in accordance with normative legal acts of that time. Based on the analysis of national historiography of the Soviet and modern period, it is emphasized that the problem

raised by the author is little studied and socially and scientifically significant and, therefore, needs reconsideration and modern scientific interpretation. It is shown that ordinary comrades' courts were naturally connected with general tendencies of the Soviet society development in the second half of the XX century, but in fact they became a kind of alternative justice, widely known in foreign justice.

Keywords: society, law, order, regulations, violation of law, comrades' courts.

* * *

УДК 94(477):356.363«19»

Пилипів І. В.,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін, Івано–Франківський навчально–науковий інститут менеджменту Тернопільського національного економічного університету (Україна, Івано–Франківськ), ipylypiv@gmail.com

Делятинський Р. І.,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін, Івано–Франківський навчально–науковий інститут менеджменту Тернопільського національного економічного університету (Україна, Івано–Франківськ), r.deliatynskiy@ukr.net

ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ В УКРАЇНІ (XX–XXI СТ.): ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА РОЛЬ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Досліджується історичні традиції становлення інституту військових капеланів у збройних формуваннях на території України у ХХ – на початку ХХІ ст. З'ясовано, що систематичне формування інституту військових капеланів в Україні почалося у період Першої світової війни та національно–демократичної революції 1917–1920 рр. Встановлено приблизну чисельність та основні функції капеланів, вказано найбільш відомих капеланів у кожній армії. Запропоновано власну періодизацію становлення інституту капеланства у Збройних силах незалежної України. Окреслено роль капеланів у формуванні національної самосвідомості українських військовослужбовців, зокрема в умовах гібридної війни Росії проти України.

Ключові слова: інститут військового духівництва, польові духівники, капелани, армія УНР, Українська Галицька армія, Українська повстанська армія, Збройні сили України.

Актуальність теми обумовлюється сучасним станом і перспективами розвитку капеланської служби в збройних силах України на сучасному етапі, потребою вивчення та врахування історичного досвіду. Упродовж всього періоду незалежності України (з 1991 р.) питання запровадження капеланської служби поступово розроблялося та ініціювалося передусім традиційним християнськими церквами та державними органами, важливим результатом їх співпраці стало офіційне заснування у 2017 р. інституту капеланської служби в Збройних Силах України [14]. Водночас, слід зауважити, що у практиці соціальної діяльності традиційних християнських Церков капеланство охоплює не тільки військову сферу, але й інші ділянки – душпастирство студентської молоді, у медичних закладах, в'язницях тощо [1; 6]. Оскільки саме військове капеланство опосередковано сприяє забезпеченню національної безпеки держави, то саме формування національної свідомості військовослужбовців є одним із найважливіших завдань капеланів.

Проблеми капеланства вже були предметом досліджень істориків та релігієзнавців. Так, Д. Забзалюк

вивчав інститут капеланства в українських військових формаціях першої половини ХХ ст. [4], діаспорний дослідник і учасник подій о. І. Лебедович – капеланство в Українській Галицькій армії [9]. На сучасному етапі теоретичні та прикладні дослідження з питань капеланства в Україні розробляють, зокрема Л. Владиченко [2], В. Єленський [3], С. Здіорук [5], Л. Непіпенко [10], С. Сьомін [17] та інші.

Метою статті є окреслення історичних традицій формування капеланства у збройних формаціях на терені України з часів Першої світової війни (1914–1918 рр.) до часу досягнення незалежності (1991 р.), тенденцій становлення капеланської служби в Збройних силах незалежної України, роль капеланів у формуванні національної самосвідомості українських військовослужбовців, зокрема в умовах гібридної війни Росії проти України й антитерористичної операції (АТО) (з 1 травня 2018 р. – операції об'єднаних сил по обороні (ООС)) в окупованих районах Донецької та Луганської областей.

Історичні корені та традиції капеланства в Україні, на думку істориків, сягають часів Київської Русі й, особливо, Запорізької Січі та Гетьманщини [16, с. 614]. Так, за підрахунками О. Апанович, до кінця існування Січі в межах Вольностей Війська Запорізького було 44 постійні церкви і 13 каплиць, а також кожна паланка мали похідні церкви [цит. за: 4, с. 213]. Згодом, упродовж ХІХ ст., інститут військового капеланства запроваджений у військах Австрійської та Російської імперій, до складу яких увійшли землі України [4, с. 35]. Однак систематичне формування капеланської служби в Україні у новітню епоху, очевидно, слід віднести до періоду Першої світової війни та національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

Інститут військового духівництва в армії Російської імперії, що почав формуватися ще з указу Петра І 1719 р. про ієромонахів військового флоту, поступово до початку ХХ ст. набув централізованої організаційної структури. У 1890 р. на основі управління головного священика штабу, армії та флоту створено Відомство головних священиків сухопутних і військово-морських сил при військовому міністерстві, яких призначали Синод РПЦ й імператор; протопресвітеру збройних сил імперії підпорядковано все військово-духовенство армії та флоту, відповідно прирівняне до чинів офіцерів армії, а його чисельність зростає лише за 1885–1914 рр. з 500 до 5000 священиків. До їх обов'язків визначено: здійснювати богослужіння у звичайні та святкові дні; організувати урочисті молитви перед початком бойових дій і панахиди по вбитих у бою; під час бою бути в бойових порядках частини; постійно проводити бесіди з особовим складом, піклуватися про полкові бібліотеки; повідомляти рідних про загибель вояків; організувати в частині товариства допомоги сім'ям загиблих; виявляти приклад для всіх військовиків; оберігати особовий склад від проникнення в середовище шкідливих вчень та ідеологій, усувати недоліки у вихованні. Під час Першої світової війни Відомство Протопресвітера регулярно видавало накази, якими, зокрема, викладено теми і порядок богослужіння і проповідей, зобов'язано повідомляти про подвиги в боях солдатів, офіцерів, священиків, а при вступі на територію інших держав ставитися «до всього православного духовенства – з любов'ю, до іновірців – коректно» [4,

с. 49–52]. Однак, зважаючи на ідеологічне виховання військового духовенства російської армії в імперському дусі, відродження українського військового духовенства на Наддніпрянській Україні відбулося вже під час національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

В Австро-Угорській імперії із запровадженням 1868 р. загальної військової повинності сформовано штатну службу військових капеланів (фельдкуратів) у полках і деканів у дивізіях, й зокрема, на прохання греко-католицьких ієрархів Галицької митрополії, у мирний час близько 20 священиків служили штатними капеланами, а 140 священиків зараховані до складу резервних капеланів, половину з яких на початку Першої світової війни покликано до служби польовими духівниками (фельдкуратами) у складі 45 піхотних та 11 кінних дивізій австро-угорської армії [4, с. 35–36]. До їх обов'язків належало відправляти богослужіння у місцях постійної та тимчасової дислокації частин, сповідати маршеві курені і сотні перед боями та важко поранених вояків, опікуватися хворими і пораненими у фронтових полкових лазаретах, культурно-освітня діяльність, зокрема опіка фронтовими читальнями, організація поховань, відправа панахид [9, с. 161]. Серед українських капеланів австро-угорської армії на російському фронті побували отці О. Гадзевич, Т. Пасичинський, В. Котис, М. Зінкевич, В. Пелех, І. Фединський та ін.; духовну опіку пораненим воякам у військових шпиталів надавали отці Л. Гаркавий, В. Телішевський, П. Чавс, В. Кіжак та ін.; на італійському, сербському та албанському фронтах духовну опіку воїнам надавали отці В. Лаба, Р. Лободич, Ю. Бачинський, Д. Колтун та ін. [9, с. 299–302]. Попри своєрідний «австрійський патріотизм» (скоріше лояльність до династії Габсбургів), українські капелани через культурно-освітню працю сприяли збереженню національної свідомості вояків. Особливу роль у формуванні національної свідомості українців відіграв полк Українських січових стрільців (УСС), першим капеланом якого був о. А. Пшепюрський, а його наступниками – о. М. Іжак, о. Ю. Фацієвич та о. А. Базилевич [9, с. 39–46].

Відродження українського військового духовенства на Наддніпрянській Україні відбувалося поступово, із формуванням упродовж літа – осені 1917 р. українських полків, які отримували імена гетьманів П. Дорошенка, Б. Хмельницького, П. Сагайлячного, П. Полуботка, полковника І. Богуна і С. Наливайка, поета Т. Шевченка і навіть М. Грушевського. Влітку 1917 р. з ініціативи С. Петлюри першими духівниками українських полків запрошені отці П. Пашевський і М. Маринич, згодом – отці П. Білон, М. Матеюк, В. Сукачів, А. Матеюк, О. Маричів, П. Сікорський. «Капелани перших українських військових формувань доби Центральної Ради, – як відзначає історик Д. Забзалюк, – за несприятливих умов праці зуміли проявити себе ефективною необхідною інституцією збройних сил молодій державі... Їх досвід набув поширення уже в Дієвій армії УНР, таборах інтернування в Польщі» [4, с. 55–60]. Гетьман П. Скоропадський підтримав ідею автокефалії Української Православної Церкви, розпочав формування регулярної армії, сприяв розвитку інституту військового капеланства. У жовтні 1918 р. наказом гетьмана в складі Армії Української держави призначено 48 панотців-капеланів [4, с. 60–65]. Директорія УНР,

враховуючи помилки Центральної Ради, намагалася врахувати роль військового духовенства, тому вже в грудні 1918 р. Головним священиком Армії УНР призначений о. А. Матеюк, законом про автокефалію УПЦ від 1 січня 1919 р. передбачено участь Головного священика Армії УНР в Церковному синоді, а в складі Генерального штабу Армії УНР створено Головну управу військового духовенства, яка одразу ж взяла на облік та прирівняла до чину підполковника 30 капеланів військових частин. Більшість із них були православними, лише при корпусі Українських січових стрільців був греко-католицький капелан о. С. Гребенюк. Водночас командири військових частин Армії УНР часто запрошували на службу місцеве духовенство, оскільки інститут капеланів не набув чітких організаційних форм [4, с. 66–68]. Після поразки визвольної війни та інтернування Армії УНР в польських таборачах в листопаді 1920 р. наказом головного отамана С. Петлюри збережено інститут військового духовенства, покликано підтримувати релігійно-моральний дух воїнів [4, с. 72–76].

Тим часом Листопадова національно-демократична революція 1918 р. в Галичині привела до проголошення ЗУНР. У процесі формування державних та місцевих органів влади ЗУНР активну участь брали ієрархи та духовенство Греко-Католицької Церкви – митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський, отці Ю. Дзерович, С. Матковський, С. Петрушевич, П. Філяс ЧСВВ, С. Юрик та ін. В ході українсько-польської війни, що виникла з перших днів існування ЗУНР, вдалося порівняно швидко сформувати боєздатну Українську Галицьку армію (УГА), в структурі якої створено інститут капеланства. Наказом Державного секретаріату військових справ (ДСВС) ЗУНР від 1 січня 1919 р. засновано Зарядче преподобництва ДСВС і польове преподобництво Начальної команди УГА, які послідовно до травня 1920 р. очолювали отці М. Їжак, А. Каляга та В. Лаба. Наказами ДСВС в лютому – квітні 1919 р. чітко визначено сферу їх компетенції: прерогативою Зарядчого Преподобництва було загальне керівництво діяльністю служби військового духівництва, їх матеріальне забезпечення, дотримання правового статусу, вирішення кадрових проблем (прийом на службу, переведення, звільнення, присвоєння звань) тощо; йому безпосередньо підлягали Польове Преподобництво НКГА, служби духівництва Окружних військових команд, старшинських піхотних і артилерійських шкіл, кошів (запасних частин), вишколів і шпиталів, тобто усіх частин, закладів і установ заплілля [4, с. 83–88]. Капеланами (польовими духівниками) військових підрозділів УГА за 1918–1920 рр. служили 96 священиків, з яких, за підрахунками І. Лебедовича, майже третина загинули або померли від тифу [4, с. 81–86; 16, с. 614]. Діяльність капеланів УГА сприяла підтримці бойового духу стрільців і старшин, зміцненню їх національної свідомості. Після інтернування УГА в травні 1920 р. капелани зуміли налагодити національно-патріотичну роботу в таборах, а після звільнення з полону колишні капелани, повернувшись на парафії, організували діяльність українських культурно-просвітницьких та економічних товариств.

Традиції українського капеланства знову відродились під час Другої світової війни, коли керівництво ОУН(Б), розраховуючи на відродження Української держави за

підтримки Німеччини, вживало заходів для організації українських добровольчих формувань та похідних груп ОУН. Так, капеланами сформованих у квітні 1941 р. добровольчих батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд» стали отці І. Гриньох та І.–В. Дурбак. Вранці 30 червня ці батальйони українських добровольців без боїв вступили до Львова, де було проголошено Акт відновлення Української держави, але репресії німецької окупаційної адміністрації щодо ОУН привели до розформування у серпні 1941 р. цих батальйонів [4, с. 121–125]. Згодом, 1943 р. під час формування дивізії «Галичина», яку вважали зародком української армії, на вимогу митрополита А. Шептицького знову запроваджено інститут капеланства. Так, генеральним духівником бойової управи дивізії призначений о. В. Лаба, а капеланами – ще 19 священиків [16, с. 614]. У збройних формуваннях Української Повстанської армії (УПА), як свідчить член Української Головної Визвольної Ради (УГВР) о. І. Гриньох, «в основоположних документах УПА... та УГВР ніде немає згадки про Бога, в організаційній схемі УПА не було місця для польового духівника. Душпастирську обслугу віруючих вояків УПА сповняли місцеві душпастирі, де відбувались воєнні операції УПА» [цит. за: 13, с. 310]. Серед найбільш відомих в історіографії капеланів УПА – отці Р. Хомин, В. Микитюк, В. Рибалта, В. Шевчук. Підтримка духовенством українського національного руху опору стала однією з причин організованої радянським режимом насильної акції «ліквідації» УГКЦ, яка після арешту ієрархії 1945 р. та Львівського псевдо-собору 1946 р. перейшла до підпільного, катакомбного стану.

Відродження ідеї військової капеланської служби розпочалося із проголошенням незалежності України 1991 р. У розвитку капеланства в незалежній Україні умовно можна виділити декілька етапів. Так, на думку доктора філософських наук Л. Владиченко, розвиток співпраці церков і релігійних організацій зі ЗСУ «можна поділити на три періоди»: перший – з 1992 р., коли почалося формування Збройних Сил незалежної Української держави, до листопада 2008 р., коли підписано відповідний меморандум; другий тривав з листопада 2008 р. до липня 2014 р., коли Кабінет міністрів України видав офіційне розпорядження про капеланську службу; третій – з липня 2014 р. до теперішнього часу [2]. Капелан о. А. Зелінський також виокремлює «три етапи розвитку капеланства в Україні: перший – у мирному побуті... Другий етап – це початок бойових дій. І тепер третій етап – це 2017 рік і офіційна інституціоналізація...» [15]. Враховуючи специфіку розвитку церковно-державної співпраці в організації капеланства, на нашу думку, можна виокремити чотири етапи.

На першому етапі відбувається оцінка можливості створення капеланської служби, ініціатива її організації на волонтерських засадах належить Церквам і представникам армії. У процесі формування Збройних Сил України (ЗСУ) представники християнських Церков в Україні – УПЦ, УГКЦ, РКЦ та протестантських конфесій, звичайно, з власної ініціативи й за згодою командування окремих військових частин намагалися організувати духовну опіку військовослужбовців. У 1993 р. з ініціативи офіцерів-християн ЗСУ засновано Асоціацію християн-військовослужбовців, президентом якої обрано полковника С. П. Лисенка [5, с. 18]. Згодом,

1995 р. за дорученням Президента України Л. Кучми Національний інститут стратегічних досліджень розробив рекомендації для Ради національної безпеки і оборони України щодо капеланського служіння, а з 1996 р. різні конфесії почали формувати напрями капеланської праці та призначили відповідальних осіб [10, с. 73]. В лютому 2000 р. підписано Заяву про наміри співпраці Міністерства внутрішніх справ України та Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій.

На другому етапі, з 2004 р. почалася активізація військово–церковного співробітництва, що характеризується розробкою та прийняттям нормативних актів і директивних вказівок органів державної влади, налагодженням співпраці з Церквами, створенням регулюючих органів. Поштовхом до системної діяльності у цій сфері стала директива Міністра оборони України № Д–25 від 21 квітня 2006 р. «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України», згідно з якою 1 листопада 2008 р. було утворено у структурі Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України сектор роботи з релігійними організаціями. Важливим кроком у розвитку державно–церковної співпраці у становленні капеланської служби став «Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України», підписаний 10 листопада 2008 р. Міністерством оборони України спільно із сімома конфесіями, віруючі яких служать у ЗС України. Невдовзі, у квітні 2009 р., відповідно до наказу Міністра оборони України, було створено Раду у справах душпастирської опіки при Міноборони України, основним завданням якої визначено налагодження ефективнішої співпраці релігійних організацій, вироблення спільних підходів до запровадження інституту військового капеланства [2; 10, с. 73–74]. У квітні 2011 р., затверджена згідно наказом Міністра оборони України, «Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України» задекларувала початок діяльності, спрямованої «на забезпечення душпастирської опіки з боку церкви (релігійних організацій) військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань» [8]. Тим самим створено організаційні основи інституту капеланства, однак, через рекомендацію комітету Верховної Ради з питань культури і духовності у жовтні 2013 р. так і не прийнято відповідного закону про «запровадження інституту священнослужителів (капеланів) у військових, правоохоронних органах» [10, с. 74]. У 2011 р. протестантськими конфесіями засновано Всеукраїнську громадську організацію «Українське капеланство», яка для формування кадрового резерву ініціювала відкриття шкіл з навчання капеланському служінню [10, с. 75].

Третій етап, на нашу думку, розпочався з моменту російської агресії на сході України 2014 р. та пов'язаний з організацією волонтерського руху капеланів в зоні АТО. Так, у липні 2014 р. священник УГКЦ, капелан Академії сухопутних військ України у Львові, о. Андрій Зелінський став першим військовим капеланом при штабі АТО у Слов'янську [7; 12]. Отець Тарас Коцюба з перших днів бойових дій на Донбасі періодично відвідував українських військовослужбовців, а згодом вступив на контрактну службу капелана. У 2016 р. на добровільних, волонтерських засадах капеланську службу в ЗСУ в зоні АТО проходили понад 100

священиків [1], а в структурі Державної прикордонної служби та Національної Гвардії – понад 180 священників традиційних християнських Церков [2]. Географія їх душпастирського служіння охоплювала «гарячі точки» в Станиці Луганській, Трьохізбенці, Щасті, Попасній, Донецькому аеропорту, Пісках, Авдіївці; під Горлівці, Мар'їнці, Широкиному, Мирному та інших [15].

Власне, з грудня 2016 р. коли наказом Міністерства оборони України затверджено «Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» [14; 11], на нашу думку, розпочався четвертий етап, що характеризується інституціоналізацією капеланства.

Історичні етапи формування інституту капеланів в Україні (XX – XXI ст.)

«Наше завдання допомогти духовно нашим хлопцям, щоб вони розуміли, що захищають нашу батьківщину, щоб не опускали рук», – сказав військовий капелан Олександр Довгий із Херсонщини [18]. Капелан о. А. Зелінський підкреслює, що сьогодні ЗСУ «відіграють вирішальну роль у трансформації українського суспільства..., мають сьогодні потенціал перетворювати вчорашнього «слабкого» українця на впевненого автора й захисника свого майбуття, відповідального за власне життя та за долю своєї країни. Капеланство має свою частку в поверненні військовому його людського потенціалу, здатного на велике...» [15].

Таким чином, ретроспективний огляд виникнення і розвитку інституту капеланства засвідчує значну роль військового духовенства у формуванні української нації. Систематичне формування служби військових капеланів в Україні розпочалося у період Першої світової війни та національно–демократичної революції 1917–1920 рр., коли інститут капеланства було створено в штатній структурі армії Австрійської та Російської імперії, УНР періоду Центральної Ради, Української держави гетьмана П. Скоропадського, УНР доби Директорії та УГА ЗУНР. Другим етапом історичного розвитку українського військового капеланства стало його відродження у період Другої світової війни. Відродження та становлення служби військового капеланства розпочалося в незалежній Україні, переживаючи, на нашу думку, чотири етапи становлення. Інституціоналізація служби військових капеланів в Україні сприятиме формуванню української нації в сучасну добу.

Список використаних джерел

1. Виноградов В. Українське євангельське капеланство / В. Виноградов. – 18 серпня 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://poklik.org/ukrayinske-yevangelske-kapelanstvo/>. – Дата доступу: 21 травня 2018.

2. Владиченко Л. Досвід впровадження військового капеланства у Збройних Силах України / Л. Владиченко. – 17 жовтня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/article_print.php?id=64809&name=studies_of_religions&lang=ua&. – Дата доступу: 21 травня 2018.

3. Єленський В. Духовний супровід у Збройних силах України: дискусії і перспективи / В. Єленський // Людина і світ. – 2001. – №11–12. – С.2–8.

4. Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формувань першої половини ХХ ст. / Д. Забзалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – 188 с.

5. Здіорук С. І. Служба військових капеланів у воєнній організації Української держави: необхідність, можливості та перспективи / С. І. Здіорук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kapelany-3aa20.pdf>. – Дата доступу: 21 травня 2018.

6. Здіорук С. І. До законодавчого забезпечення капеланської служби в медичній і пенітенціарній системах України / С. І. Здіорук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kapelan-e85ff.pdf>. – Дата доступу: 21 травня 2018.

7. Климончук О. «Передова має проходити у глибині нашого серця», – військовий капелан о. Андрій Зелінський / О. Климончук, о. А. Зелінський. – 15 липня 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.ugcc.ua/interview/peredova_maie_prohoditi_u_glibini_nashogo_sertsya_viyskoviy_kapelan_o_andriy_zelinskiy_71041.html. – Дата доступу: 21 травня 2018.

8. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України. – 22 квітня 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kapelanstvo.org.ua/kontseptsiya-dushpastyrskoyi-opiky-u-zb/>. – Дата доступу: 21 травня 2018.

9. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії: У 45-річчя участі у Визвольних змаганнях (Матеріали до історії) / о. І. Лебедович. – Вінніпег, 1963. – 328 с.

10. Непіпенко Л. П. Військові священики (капелани) в сучасній Україні / Л. П. Непіпенко // Честь і закон. – 2015. – Вип.2 (53). – С.72–78.

11. Офіційне повідомлення про статус військового капелана в УГКЦ. – 15 грудня 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kapelanstvo.org.ua/ofitsijne-povidomlennya-pro-status-viyskovogo-kapelana-v-ugkts/>. – Дата доступу: 21 травня 2018.

12. Перехрест О. «Функції військового капелана – не дати військовому втомитись любити». Розмова з капеланом о. А. Зелінським про місце любові на війні / О. Перехрест, о. А. Зелінський. – 28 жовтня 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/funktsiya_viyskovogo_kapelana_ne_dati_viyskovomu_vtomitis_lyubiti_n1370844. – Дата доступу: 21 травня 2018.

13. Пилипів І., Делятинський Р. До питання про греко-католицьких капеланів в Українській Повстанській Армії (1942–1946 рр.) / І. Пилипів, Р. Делятинський // Галичина. – Вип.14: 100 років від дня народження Романа Шухевича. – Івано-Франківськ: Плай, 2008. – С.303–316.

14. Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних силах України: наказ Міністерства оборони України 14.12.2016 №685 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17>. – Дата доступу: 21 травня 2018.

15. Руденко А. Завдання капелана – захищати людяність. Співрозмовник – капелан о. Андрій Зелінський, УГКЦ / А. Руденко. – 22 серпня 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3452:zavdannja-kapelana-zahyshchaty-ljudjanist&catid=27:zg-v-ukrajini-cat&Itemid=00000000057. – Дата доступу: 21 травня 2018.

16. Стефанів З. Душпастирство у війську / З. Стефанів // Енциклопедія українознавства. Сл. ч. – Т.2: [Голінський Петро – Зернов]. – 1957. – С.614.

17. Сьомін С. Церква і армія: партнерство чи поглинання? [Текст] / С. Сьомін // Національна безпека і оборона. – 2000. – №10. – С.99–104.

18. Терещук Г. Капелани проходять військовий вишкіл на Яворівському полігоні / Г. Терещук. – 30 листопада 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28888901.html>. – Дата доступу: 21 травня 2018.

References

1. Vynogradov V. Ukrainsjke jevangheljsjke kapelanstvo / V. Vynogradov. – 18 serpnja 2017. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://poklik.org/ukrayinske-jevangeljske-kapelanstvo/>. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

2. Vladychenko L. Dosvid vprovadzhenja vijsjkovogho kapelanstva u Zbrojnykh Sylakh Ukrainy / L. Vladychenko. – 17 zhovtnja 2016. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://risu.org.ua/article_print.php?id=64809&name=studies_of_religions&lang=ua&. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

3. Jelenskyj V. Dukhovnyj suprovod u Zbrojnykh sylakh Ukrainy: dyskusiji i perspektivy / V. Jelenskyj // Ljudyna i svit. – 2001. – №11–12. – С.2–8.

4. Zabzaljuk D. Dushpastyrskja sluzhba ukrajinsjkykh vijsjkovykh formacij pershoji polovyny XX st. / D. Zabzaljuk. – Ljviv: LjvDUVS, 2012. – 188 s.

5. Zdiuruk S. I. Sluzhba vijsjkovykh kapelaniv u vojennij orghanizaciji Ukrajinskoji derzhavy: neobkhdnistj, mozhlyvosti ta perspektivy / S. I. Zdiuruk [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kapelany-3aa20.pdf>. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

6. Zdiuruk S. I. Do zakonodavchogho zabezpechennja kapelanskoji sluzhby v medychnij i penitenciamij systemakh Ukrainy / S. I. Zdiuruk [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/kapelan-e85ff.pdf>. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

7. Klymonchuk O. «Peredova maje prokhodyty u glybyni nashogo sercja», – vijsjkovyj kapelan o. Andrij Zelinskij / O. Klymonchuk, o. A. Zelinskij. – 15 lypnja 2014. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://news.ugcc.ua/interview/peredova_maie_prohoditi_u_glibini_nashogo_sertsya_viyskoviy_kapelan_o_andriy_zelinskiy_71041.html. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

8. Konceptija dushpastyrskoji opiky u Zbrojnykh Sylakh Ukrainy. – 22 kvitnja 2011. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kapelanstvo.org.ua/kontseptsiya-dushpastyrskoyi-opiky-u-zb/>. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

9. Lebedovych I. Polevi dukhovnyky Ukrajinskoji Ghalycjoji Armiji / U 45-ričchja uchasty u Vyzvolnykh zmagannjah (Materialy do istoriji) / o. I. Lebedovych. – Vinnpegh, 1963. – 328 s.

10. Nepipenko L. P. Vijsjkovi svjashhenyky (kapelany) v suchasnij Ukraini / L. P. Nepipenko // Chestj i zakon. – 2015. – Vyp.2 (53). – С.72–78.

11. Oficijne povidomlennja pro status vijsjkovogho kapelana v UGhKC. – 15 ghruđnja 2017. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kapelanstvo.org.ua/ofitsijne-povidomlennya-pro-status-viyskovogo-kapelana-v-ugkts/>. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

12. Perekhrest O. «Funkciji vijsjkovogho kapelana – ne daty vijsjkovomu vtomytsj ljubyty». Rozmova z kapelanom o. A. Zelinsjkyj pro misce ljubovi na vijni / O. Perekhrest, o. A. Zelinsjkyj. – 28 zhovtnja 2015. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://zaxid.net/funktsiya_viyskovogo_kapelana_ne_dati_viyskovomu_vtomitis_lyubiti_n1370844. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

13. Pylypiv I., Deljatynskyj R. Do pytannja pro ghreko-katolycjkykh kapelaniv v Ukrajinsjki Povstansjki Armiji (1942–1946 rr.) / I. Pylypiv, R. Deljatynskyj // Ghalychyna. – Vyp.14: 100 rokiv vid dnja narodzhennja Romana Shukhevycha. – Ivano-Frankivsk: Plaj, 2008. – С.303–316.

14. Polozhennja pro sluzhbu vijsjkovogho dukhovenstva (kapelansjku sluzhbu) u Zbrojnykh sylakh Ukrainy: nakaz Ministerstva oborony Ukrainy 14.12.2016 №685 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17>. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

15. Rudenko A. Zavdannja kapelana – zakhyshhatty ljudjanistj. Spivrozmovnyk – kapelan o. Andrij Zelinskij, UGhKC / A. Rudenko. – 22 serpnja 2017. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3452:zavdannja-kapelana-zahyshchaty-ljudjanist&catid=27:zg-v-ukrajini-cat&Itemid=00000000057. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

16. Stefaniv Z. Dushpastyrstvo u vijsjku / Z. Stefaniv // Encyklopedija ukrajinoznavstva. Sl. ch. – T.2: [Gholynskyj Petro – Zernov]. – 1957. – С.614.

17. Sjomn S. Cerkva i armija: partnerstvo chy poghlynnannja? [Tekst] / S. Sjomn // Nacionaljna bezpeka i oborona. – 2000. – №10. – С.99–104.

18. Tereshhuk Gh. Kapelany prokhodjatj vijsjkovyj vyshkil na Javorivskomu polighoni / Gh. Tereshhuk. – 30 lystopada 2017. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/28888901.html>. – Data dostupu: 21 travnja 2018.

Pylypiv I. V., Doctor of History, Professor, Head of the Department of Humanities and Fundamental Disciplines, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of Ternopil National Economic University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), ipylypiv@gmail.com

Deliatynskyi R. I., Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer in the Department of Humanities and Fundamental Disciplines, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of Ternopil National Economic University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), r.deliatynskyi@ukr.net

Institute of military chaplains in Ukraine (XX–XXI centuries): stages of development and role in the formation of the Ukrainian nation

The historical traditions of the establishment of military chaplains in armed formations in the territory of Ukraine in the 20th – the beginning of the 21st century are explored. It was found that the systematic formation of the institute of military chaplains in Ukraine began during the period of the First World War and the national-democratic revolution of 1917–1920. The approximate size and basic functions of the chaplains was established, the most famous chaplains of each army are indicated. The periodization of the formation of the institute of chaplaincy in the Armed Forces of independent Ukraine is offered. The role of chaplains in forming the national consciousness of Ukrainian servicemen, in particular, in the conditions of the hybrid war of Russia against Ukraine, is outlined.

Keywords: Institute of Military Clergy, field clerics, chaplains, UNR army, Ukrainian Galician Army, Ukrainian Insurgent Army, Armed Forces of Ukraine.

* * *

УДК [930.1+001.8]784(477)«16»

Гуржій О. І.,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України
(Україна, Київ), izhenia@gmail.com

Мерімерін Є. О.,
здобувач, Інститут історії України НАН України
(Україна, Київ), izhenia@gmail.com

Гетьманщина у відображенні історичних пісень і дум: історіографія та методологія дослідження

У студії проаналізовано комплекс спеціальної літератури, присвячений народним пісням і думам – непересічним джерелам для об'єктивного з'ясування тогочасного рівня української державної ідеї, соціальних ідеалів і рефлексій, субкультури різних верств і прошарків, а також взаємодій представників етнічних груп населення (українців, росіян, молдован, турків, татар і ін.).

У статті висвітлюється стан наукової розробки суспільно-політичного становлення і збройної боротьби населення Гетьманщини крізь призму історичних пісень і дум. Наголошується на важливості цих «народних» джерел для вивчення минулого українців другої половини XVII – 60-х рр. XVIII ст. Показано специфіку методологічних підходів учених при розкритті теми на різних етапах розвитку історичної науки.

За допомогою систематизації та класифікації напрацювань попередників були поціновані й переосмислені деякі суперечливі чи дискусійні твердження фахівців щодо відтворення конкретних діянь історичних постатей і подій в усній народній творчості. Водночас обґрунтовано тезу про те, що, порівняно з «міфологічним», «міграційним», «антропологічним» і «психологічним» напрямками висвітлення проблеми, науковий підхід «історичної школи» є найбільш продуктивним, бо вони роз'яснюють фольклорні явища з огляду на конкретні факти минулих часів, з урахуванням трактувань різноманітних тогочасних документів.

Ключові слова: Гетьманщина, суспільна рефлексія, історичне джерело, народна поетична творчість, історіографія, методологія, інтерпретація.

Уже в козацьких літописах початку XVIII ст. спостерігаємо помітні сліди впливу народної творчості на формування суспільних поглядів їхніх авторів. Так, козацькі літописці Самовидець, Самійло Величко та Григорій Грабянка у своїх працях використали не тільки писані джерела та вірші, але й усну народну творчість.

Вплив усних переказів і піснених мотивів позначився на освітленні подій 1648–1654 рр. в «Истории Русов» [23], на історичних нарисах П. Симоновського [51] й О. Рігельмана [48]. Навіть в «Описі України» французького військового інженера Г.–Л. Боплана [6] можна помітити, що його міркування про нашу країну, козаків і народ значною мірою зумовлені легендами та переказами, які він чув в Україні.

Спеціально вивчаючи українські народні пісні, їхній зміст і інформативну вагомість, І. Франко зробив кілька принципових узагальнень. Зокрема він занотував, що вони є «одно з найцінніших наших національних надбань і один з предметів оправданої нашої гордості» [66, с. 11]. Щодо збірок пісень, друкованих і рукописних, І. Франко наголосив на тому, що вони «містять таку масу різноманітного матеріалу, дуже часто нанизаного безладно, записаного руками мало тямущих збирачів, усного й книжного, що вже саме прочищення сих хашів і внесення якогось ладу в ті праліси може бути корисною роботою» [66, с. 16]. Письменник, публіцист, учений-гуманітарій, громадський і політичний діяч виділив у них такі найважливіші аспекти: зв'язок пісні з життям і інтересами громадян, поєднання з історією народу, його національною свідомістю та «соціальним почуттям», прив'язка до загальної еволюції суспільства, його хронології подій і психології творчості. А натомість критичні дослідження над історичними піснями дають нам змогу «заглянути ближче в те, з яких сфер і груп народної маси плили дані пісні, в яких сферах оберталися, яким інтересам чи поглядам служили» [66, с. 16]. Історична пісня – це продукт народної творчості, особливий продукт, який можна порівняти із Біблією, – наголошував І. Франко.

Отже, ще в XIX ст., у процесі становлення історії як науки, постала проблема доцільності «очищення» народних пісень і дум від усього «наносного», «нанизаного безладно», виявлення в них об'єктивного та раціонального, врешті-решт, історичної достовірності. До цього процесу долучились як українські, так і зарубіжні вчені різних епох і суспільно-політичних впадощань. Зокрема вітчизняну та російську історіографію можна умовно поділити за хронологічним принципом на три періоди: 1) XIX – початку XX ст.; 2) радянський; 3) сучасний.

За видовим принципом наявні спеціальні праці з теми, знову ж таки, умовно, треба класифікувати так:

1. Синтетичні студії «загального змісту», або присвячені окремому комплексу пісень і дум (на кшталт авторських передмов до збірок «Малоросійські пісні», «Українська народна творчість. Історичні пісні», «Козацькі пісні», «Думи та пісні про Богдана Хмельницького» та ін.).

2. Монографічні дослідження, спрямовані на висвітлення конкретних подій, явищ чи постатей певної доби (наприклад, Хмельниччини або Гайдамаччини).

3. Вступні статті до публікацій поодиноких або небагатьох творів, котрим притаманні порівняно вузька направленість, сюжетна обмеженість і *лапідарність* викладу.

4. Коментарі упорядників до збірок народних поетичних творів.

На жаль, останнім дослідники-попередники приділяли дуже мало уваги. Водночас, саме в них нерідко